

Негер О. Б.,

Ужгородський національний університет, м. Ужгород

ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТА ЯК ПОЗАМОВНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ УРБАНОНІМІЇ ЗАКАРПАТТЯ

У статті вперше проаналізовано характеристичний фактор розвитку урбанонімії; виділено основні групи характеристичних урбанонімів; з'ясовано специфіку функціонування їх у Закарпатській області.

Ключові слова: урбанонімія, характеристичні урбаноніми, соціолінгвістичний фактор.

В статье впервые проанализирован характеристический фактор развития урбанонимии; выделены основные группы характеристических урбанонимов; указана специфика функционирования их в Закарпатской области.

Ключевые слова: урбанонимия, характеристические урбанонимы, социолингвистический фактор.

The characteristic factor of development of urbanonymy is first analysed in the article; basic groups of characteristic urbanonyms are distinguished; the specific of functioning of them is found out in the Zakarpattia area.

Key words: urbanonymy, characteristic urbanonyms, sociolinguistic factor.

Соціолінгвістичні чинники формування української урбанонімії поки що належать до слабо вивчених питань ономастики. Досі цій проблемі приділяла увагу тільки М. Романюк у праці «Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. ХХ – поч. ХХІ ст.» [10], один з розділів якої присвячено урбанонімії. Тому вважаємо актуальним ґрунтовний аналіз впливу позамовних факторів на систему називання об'єктів населених пунктів, а саме розгляд такого фактора, як прагнення охарактеризувати об'єкт номінації.

Намагаючись дати назву вулиці при виникненні потреби орієнтації в місті, люди виходили з того, як створити просту і влучну назву. Причому процес цей відбувався здебільшого спонтанно і був ніби різновидом народної творчості: хтось назвав вулицею Вовняною від того, що на ній торгували вовною, назва приживалась і згодом вже всі в місті знали, де вулиця Вовняна. Як для фольклору характерна простота і влучність, так само і для первинних назв вулиць властива відсутність будь-яких ускладнень, підтекстового значення і конотативних нашарувань.

На Закарпатті перші назви вулиць фіксуються ще у середні віки. Так, тоді в Ужгороді існувала вул. Велика, яка знаходилася в центрі міста (сучасна вул. Волошина) і була єдиною на той час забудованою з обох боків будинками [1, с. 32]. Пізніше згадується вул. Замкова, Великомостова, Маломостова, Мукачівська, Конопляна, Польова, – усі з цілком прозорою семантикою. У кінці ХІХ ст. подібні назви починають витіснятися ідеологічно забарвленими. І вже на карті Ужгорода за 1928 рік 33 назви вулиць з 63 пов'язані з вшануванням угорських, чеських і місцевих діячів. Постійні зміни правлячих режимів, приєднання Закарпаття то до однієї, то до іншої країни, відсутність природної і стабільної еволюції міст в одному руслі призводять до того, що нові назви цього типу практично не з'являлися, а існуючі часто замінювалися назвами, які відображали політичні та ідеологічні вподобання країни-колонізатора.

Включення Закарпаття до Радянської України мало змінило ситуацію у цьому стосунку. Спочатку існуючі назви аналізованого типу не чіпали, навіть з'являлися нові (пров. Річний, вул. Пригородня в Ужгороді, вул. Садова, Ключарська в Мукачеві), а потім масовим перейменуванням починають підлягати найменування, які не відображають «будь-яких історичних подій, революційного руху і історичного значення» [3]. Так, у Хусті вул. Ластовча перейменовується на Кагановича, вул. Ружова – на Свердлова, вул. Заяча – на Чкалова, у Берегові – вул. Мукачівська – на Сталіна, вул. Блакитна – на Калініна, вул. Церковна – на Танкістів, у Виноградіві – вул. Копанська – на Радянську, вул. Вузька – на Ворошилова, вул. Монастирська – на Добролюбова.

Дещо змінюється ситуація під час «хрущовської відлиги». Розвінчання культу особи в системі називання має своїм наслідком зміну співвідношення назв-характеристик та глорифікаційних назв. Процес деперсоналізації (пор. [11, с. 81]) призводить до розширення мотиваційної бази урбанонімів за рахунок появи ідеологічно нейтральних найменувань (перейменування вул. Жукова на Лазівську, вул. Булганіна – на залізничну (Тячів), вул. Мічуріна – на Польову, вул. Лермонтова – на Зелену (Виноградів), вул. Молотова – на Вітрову, вул. Кагановича – на Ластовчу (Хуст)). Після цього, незважаючи на нову хвилю глорифікаційних назв у 60-70 роках внаслідок чергової зміни політики, назви-характеристики не зникають із закарпатоукраїнського урбанонімікону. Інша річ, що вони набувають особливого характеру, властивого для панівної політики.

Урбаноніми Закарпаття, які відображають фізико-географічні та господарські реалії, за останні 15 років не пережили значних системних змін, трансформації, бурхливого розвитку чи занепаду. Поповнення їх складу відбулось у результаті процесу традиціоналізації – повернення вулицям їхніх попередніх назв, що було характерно для усіх урбанонімних систем постсоціалістичного світу (пор. [11, с. 81]). Проте традиціоналізація не означала раптового вибуху назв-характеристик серед найменувань, а лише передбачала певну тенденцію, тому що більшість глорифікаційних назв замінилась іншими назвами такого ж типу і лише деякі з них отримали давню політично нейтральну назву. Так, наб. Піонерська була перейменована на Ботанічну, вул. Кремлівська – на Капітульну, вул. Ген. Петрова – на Високу, вул. Куйбишева – на Дайбозьку, пл. Радянська – на Жупанатську (Ужгород) тощо. Як наслідок, сучасні назви-характеристики – це здебільшого та сукупність найменувань, яка нам дісталася з радянських часів.

Найбільшою підгрупою в аналізованій групі є урбаноніми, що характеризують вулицю за об'єктом, який знаходиться на ній або поблизу. Якщо враховувати відповідність назв існуючій реальності, то можна зробити висновок, що Закарпаття – це край заводів, фабрик і залізниць (вул. Заводська (Ужгород, Чоп, Іршава, Тячів, Ви-

ноградово), вул. Високовольтна, Електрозаводська, Технічна, Транспортна, Фабрична (Ужгород), вул. Індустріальна, Фабрична, Пивоварна, пров. Пивоварний (Мукачево), вул. Керамічна (Хуст), вул. Промислова (Ужгород, Іршава, Виноградово), вул. Залізнична в Ужгороді, Іршаві, Рахові, Мукачеві, Чопі, вул. Деповська в Чопі, вул. Вокзальна в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Хусті, вул. Привокзальна в Рахові та вулиця і площа в Чопі, вул. Станційна в Ужгороді, Тячеві, Іршаві, Виноградіві). Звичайно ж, Закарпатська область не є західноукраїнським Донбасом чи Дніпропетровськом. Потрібно просто не забувати, що «вся суть не в наявності ознаки, а в оцінці її. Навіть якщо об'єкт названий за однією зі своїх ознак, то вся справа в тому, чому з чисельних ознак вибрана саме ця. Вибір ознаки залежить не від властивостей об'єкта, а завжди тільки від історичних причин» [4, с. 80]. У час приєднання Закарпаття до УРСР, а, отже, і до СРСР, воно було досить відсталим в економічному плані краю. У перше повоєнне десятиліття активно проводилися відбудовчі роботи – відбувалось налагодження комунального господарства, транспорту, зв'язку. У 50-60 рр. внаслідок «хрущовської відлиги» більша увага почала звертатися на віддалені регіони, що зумовило розвиток усіх економічних галузей Закарпатської області. Це послужило матеріальною базою, а ідеологічною – політика СРСР, яка передбачала формування у свідомості її громадян образу технічно розвинутої країни. Крім того, слід віддати належне тому факту, що у той час заводи і фабрики відігравали важливу роль у житті населення, так само, як і залізниці. Набувши популярності у той час, назви, які відображають наявність на вулиці важливого промислового об'єкта, часто використовуються і зараз. Крім того, при подальшому аналізі ми намагаємося враховувати, що «не завжди назва відображає найхарактернішу ознаку об'єкта, дуже часто ці ознаки бувають випадковими» [8, с. 98].

Значну частину назв, які характеризують вулицю з погляду її стосунку до об'єкта, формують найменування, які відображають штучні об'єкти. Йдеться про такі назви, як вул. Базарна (Виноградово, Хуст), вул. Лікарняна (Виноградово, Ужгород), вул. Митна (Ужгород, Тячів), пров. Митний (Чоп), вул. /пл. Поштова (Ужгород, Іршава, Мукачево), вул. Університетська, пров. і вул. Театральна, пров. Приютський (Ужгород). Найдавнішими за походженням з цієї групи є назви вул. Млинна і Млинська у Чопі та Мукачеві відповідно, які стали відображенням давнього способу господарювання наших предків. Адже, як відомо, для Закарпаття був характерний розвиток млинарського промислу. Якщо в X–XII ст. переважали ручні млини, то в XII–XIV ст. поширювалися водяні [6, с. 70]. А до XIX ст. кількість млинів значно зростає, що свідчить про інтенсивний розвиток млинарства та важливість його на Закарпатті. Крім того, досить давньою є назва Замкова вулиця (Ужгород, Виноградово, Хуст), що відображає локалізацію замків у містах і до того ж вказує на ієрархію міст у давнину (колись замки були прерогативою тільки стратегічно важливих пунктів). Варто відзначити також площу Жупанатську, на якій розташований колишній будинок жупанату, де знаходилися адміністративні служби Ужанського комітату (жупи) [1, с. 45] та вул. Капітульну, назву якій дав колись розташований там капітул.

Більш давнім, проте менш популярним способом у даний час є творення назв від природних об'єктів. Питання вивчення відбиття у топонімах місцевих географічних умов і досі залишається актуальним [2, с. 44]. Якщо урбаноніми, утворені від штучних об'єктів, пов'язані з розвитком міста та його розбудовою, то найменування, похідні від назв природних об'єктів, мали своєю передумовою орієнтацію суспільства на ландшафтні об'єкти, які були частиною свідомості людини ще з початку її існування. Саме тому так легко у систему урбанонімів входять назви вулиць Лісова / Лісна (Ужгород, Мукачево, Іршава, Хуст, Берегово, Свалява), Польова (Ужгород, Іршава, Виноградово, Мукачево), Озерна / Приозерна (Ужгород, Чоп), Річна (Тячів, Іршава, Хуст, Свалява), Садова (у всіх містах, крім Чопа, Берегова і Перечина). Різновидом цієї підгрупи є назви, похідні від інших онімів, що стосуються певних географічних об'єктів. Ці найменування досить давні (існують близько ста років) і свідчать про взаємодію різних онімних класів, коли менші об'єкти діставали назву за більшими. Так, назви вулиць Латорична (Мукачево), Латорицька (Чоп), Малоужанська, Ужанська (Ужгород) утворювалися відповідно від найменувань гідрооб'єктів Латориця, Уж та Малий Уж (який уже зараз не існує).

До одного з найдавніших способів творення назв належить їх пряма характеристика, відображення специфічної ознаки об'єкта (пор. [5, с. 5]). Будучи колись єдиним, згодом домінуючим способом номінації, тепер це просто один з існуючих видів. Причому здебільшого назви, які входять до цієї підгрупи, належать до дуже давніх, пронесених через століття. Це може бути вказівка на довжину вулиці (вул. Довга (Ужгород), вул. Коротка (Ужгород, Хуст), Мала (Ужгород, Іршава, Хуст), на її конфігурацію (вул. Бічна (Ужгород, Хуст), вул. Верхня (Іршава), вул. Висока (Ужгород, Хуст), розташування (вул. Набережна (Берегово, Іршава, Мукачево), вул. Підгородська, Підгорянська, Підзамкова (Мукачево), Підградська (Ужгород), розміщення її стосовно інших вулиць та ін. Зважаючи на рельєф Закарпатської області, цілком зрозумілими є назви, що відображають гірський характер місцевості (пор. вул. Підгірна, вул. Гірська, вул. Гірна, вул. Висока, вул. Верхня).

Один із найдавніших способів означення вулиці формується на основі розуміння її як шляху, який веде до певного місця, тобто йдеться про вказівку спрямованості вулиці. Назви цього типу базуються на інших онімах – здебільшого ойконімах, які існують зараз або були колись. Найменування цього типу є довговічними завдяки своїй актуальності в різні часи, співвіднесеності з реальністю, оскільки назви населених пунктів, від яких здебільшого творяться ці урбаноніми, вирізняються набагато меншою динамічністю, ніж самі найменування внутрішніх міських об'єктів. У першу чергу мотиваційною базою для аналізованої групи стають назви значних за розмірами географічних об'єктів, куди ведуть шляхи сполучення з багатьох міст (пор. вул. Берегівська в Мукачеві, Чопі, Тячеві; вул. Львівська в Ужгороді, Хусті, Мукачеві; вул. Мукачівська в Ужгороді, Берегові, Сваляві, Тячеві (у Чопі – Мукачівське шосе); вул. Ужгородська в Чопі, Берегові, Мукачеві, Тячеві). Крім того, це можуть бути назви, що позначають дорогу до значного сусіднього населеного пункту, причому розмір самого міста визначає «значимість» інших територіальних об'єктів (вул. Виноградівська, Рахівська в Тячеві, вул. Королівська у Виноградіві, вул. Свалявська в Мукачеві, вул. Білецька, Ільницька в Іршаві, вул. Копанська, Сасівська у Виноградіві). Упорядкування міст в радянські часи зумовило приєднання до їх території присілків, які фактично

стали частиною міста, але ще мали назву окремої територіальної одиниці. «Урбанізація населення як активний демографічний процес, що має в різних етнічних зонах різну інтенсивність, веде до зникнення багатьох сільських поселень і одночасно до зникнення їх назв» [9, с. 24] або ж до використання цих назв з іншою метою. Вулиці, які вели в ці присілки або були їх центрами, після приєднання для зручності назвали назвами цих населених пунктів. Так появилися вулиці Горянська, Доманинська, Дравецька, Радванська, Минайська, Червениця в Ужгороді, вул. Росвігівська в Мукачеві, вул. Пірешська в Хусті. Закономірно, що чим більший населений пункт, тим більше навколо нього формується малих поселень, які потім врастають у місто, стають його органічною частиною і дають нові назви вулицям.

Групою назв, для якої визначальну роль зіграли екстралінгвальні чинники, стали урбаноніми, що характеризують вулицю за її мешканцями. До таких належать вулиці Швабська (Ужгород), Німецька (Хуст), Булгаркерт (Берегово), Руська (Ужгород, Мукачево, Виноградово).

Зі здобуттям Україною незалежності етнічний склад населених пунктів знову починає відігравати важливу роль при виборі власних назв міських об'єктів, однак мовна реалізація цього екстралінгвального чинника змінилася: на національне походження мешканців вулиць вказують урбаноніми, мотивовані не етнічними, а промовистими персоналіями чи національними реаліями. Так, наприклад, у Берегові, яке справедливо вважається центром угорської національної меншини, де угорці складають 48% мешканців (українці – 39%) [7, с. 8], відбулася мадяризація місцевого урбанонімікону, тому нині майже 40% його складають найменування на честь угорських діячів (пор. перейменування вул. Кірова на Акацфа, вул. Герцена – на Арань Яноша, вул. Маяковського – на Бако Габора, вул. Музичної – на Бартока Бейли, вул. Борканюка – на Бем Йожефа, вул. Карла Маркса – на Берчені та ін). І якщо в Берегові мовне походження місцевих урбанонімів назв загалом відповідає структурі національного складу мешканців міста, то в умовах Ужгорода такої відповідності нема, бо тут частка утворень, що вшановують російських діячів більш, ніж удвічі переважає відповідну частку росіян у складі міського населення (пор. пл. Пушкіна, вул. Гоголя, Белінського, Мічуріна, Маресьєва, Айвазовського, Дмитрія Донського тощо). Таким чином, прагнення охарактеризувати об'єкт номінації здавна було одним з основних факторів появи урбанонімів. Але, будучи єдиним на момент виникнення урбанонімної системи, цей чинник з часом витісняється ідеологією та іншими факторами.

Література:

1. Волошин О. Ужгород у старовинній листівці / Волошин О. – Ужгород : Два кольори, 2003. – 142 с.
2. Громко Т. В. Географічні терміни як твірні основи мікротопонімів / Громко Т. В. // Проблеми слов'янської ономастики: Зб. наук. праць. – Ужгород : УжДУ, 1999. – С. 20-21.
3. Закарпатський обласний державний архів. – Ф. Р-136. – Оп. 1. – спр. 7.
4. Карпенко Ю. А. О синхронической топонимике / Карпенко Ю. А. // Принципы топонимики / Под ред. В. А. Никонова и О. Н. Трубочева. – М. : Наука, 1964. – С. 45-86.
5. Матвеев А. К. Образное народное видение и проблемы ономазиологической и этимологической интерпретации топонимов / Матвеев А. К. // Вопросы ономастики / Под ред. Е. Ф. Шамеса. – Свердловск : Гос. ун-т, 1977. – С. 5-20.
6. Нариси історії Закарпаття: В 3 Т. – Ужгород, 1993. – Т. 1.
7. Національний склад населення та його мовні ознаки: Статистичний бюлетень. – Ужгород, 2003. – 85 с.
8. Подольская Н. В. Какую информацию несет топоним / Подольская Н. В. // Принципы топонимики / Под ред. В. А. Никонова и О. Н. Трубочева. – М. : Наука, 1964. – С. 87-99.
9. Подольская Н. Связи демографо-этнических и топонимических процессов / Подольская Н. // Топонимика и межнациональные отношения. – М. : АН СССР, 1991. – С. 19-25.
10. Романюк М. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. XX – поч. XXI ст. / Романюк М. – Ужгород : Гражда, 2007. – 124 с.
11. Odaloš P. Urbanonima v procese spolocenskyh zmien 90 rokov v europських postsocialistických krajínach / Odaloš P. // Urbanonima v kontexte historie a súčasnosti: Materialy z onomastickeho kolokvia. – Bratislava; Banská Bystrica, 1996. – S. 80-88.